

EVERT VAN STRAATEN EN ANTON ANTHONISSEN

DE STIJL, 100 JAAR INSPIRATIE DE NIEUWE BEELDING EN DE INTERNATIONALE KUNST, 1917-2017

Zwolle (Waanders Uitgevers) 2016, 368 pp. ill. in
zwart-wit en kleur, ISBN 978 94 6262 0858, € 29,95

Dat 2017 is uitgeroepen tot jaar van De Stijl zullen wij merken. Al voordat het themajaar aanbrak kwam de boekenproductie op gang en wij zullen waarschijnlijk nog door een lawine van (semi-)populaire en wetenschappelijke schrijfsels worden bedolven. Fier zal ons land zich in internationaal opzicht presenteren als de bakermat van een kunstbeweging die haar sporen heeft achtergelaten op velerlei gebieden. Alle coryfeen zullen aan bod komen, elk sprankje 'De Stijl-cultuur' zal tevoorschijn worden gehaald en breed worden uitgemeten. Elk dorp zal zijn De Stijl-paraferalia willen uitstallen en profiteren van de geldstroom die is vrijgekomen om evenementen rondom De Stijl te organiseren. Het blijft echter de vraag of wij ook tot andere inzichten zullen komen en of het beeld van deze kunststroming zal worden bijgesteld.

In ieder geval proberen Evert van Straaten en Anton Anthonissen met een andere, ongebruikelijke invalshoek te komen. Zij hebben onderzocht hoe de invloed van De Stijl zich in de periode van 1917 tot 2017 heeft ontwikkeld en welke kunstenaars en ontwerpers bepaalde aspecten uit de groep van kunstenaars rondom het blad hebben opgepakt en verder hebben verwerkt. Dus niet zozeer de historische kunststroming en haar overbekende protagonisten staan in het middelpunt, maar de inspiratie die anderen hebben kunnen putten uit de kunst van De Stijl. Het gaat enerzijds om *imitatio* en anderzijds om *interpretatio*, waarbij de scheidslijn soms moeilijk aan te geven is en de uitkomsten heel gevarieerd zijn. Hoofdzaak is dat de auteurs ervan uitgaan dat het gedachtegoed van De Stijl na de dood van Van Doesburg en Mondriaan niet geheel op de puinhopen van de geschiedenis is beland, maar steeds weer voor vele kunstenaars uit verleden en heden van belang is. Het boek wil zelfs materiaal bijdragen aan de constructie van nieuwe utopieën, zoals in de laatste zin nog eens nadrukkelijk wordt vermeld.

De opbouw van het boek is thematisch en chronologisch en is erop gericht aan te geven dat het erfgoed van De Stijl-kunstenaars door vele anderen op de meest uitlopende manieren en met verschillende uitkomsten is gebruikt. Na een korte inleiding waarin thema en problematiek uit de doeken worden gedaan en bijna apodictisch wordt gesteld dat De Stijl 'een positief idee over de ontwikkeling van kunst in de samenleving' bezat, wordt in acht hoofdstukken het verhaal van honderd jaar De Stijl verteld. Het eerste hoofdstuk is heel klassiek. Hierin wordt aandacht besteed aan de historische wortels van deze kunstbeweging 'tegen de achtergrond van de Nederlandse gemeenschapskunst'. De Stijl wordt gepresenteerd als een destructieve beweging. Verschillende korte opmerkingen kunnen worden geplaatst bij de interpretatie van Van Straaten en Anthonissen van de betekenis die daarbij wordt toegekend aan Berlage en andere kunstenaars, onder wie Lauweriks. Hoewel sommige kunstenaars van De Stijl de denkbeelden van architect Berlage met overdreven verve bestreden, was dat voor anderen veel minder een drijfveer of uitgangspunt. Het is ondoenlijk om het werk van al diegenen die iets met het tijdschrift *De Stijl* te maken hadden op één lijn te zetten. Daarvoor waren hun visies, hun doelstellingen en hun theorieën toch te verschillend. Niet alle 'leden' waren van mening dat er vernietigd moest worden om tot iets nieuws te komen. Volgens de auteurs moet De Stijl ook worden gezien als 'een poging van jonge kunstenaars om de hegemonie van de architecten te doorbreken door het propageren van arbeidsverdeling'. Maar stond niet juist Berlage ook een arbeidsverdeling voor? Rietveld daarentegen, zoals ook wordt opgemerkt, had weinig op met een samenwerking met schilders.

Formele overeenkomsten tussen kunstwerken kunnen worden gesignaleerd, maar dat betekent niet dat ze op dezelfde wijze kunnen worden geduid. Soms is er

slechts een oppervlakkige gelijkenis, zoals tussen het glas-in-loodraam van Van Doesburg voor het trappenhuis in het Huis De Lange in Alkmaar en een werk van Lauweriks, maar in het meanderen van de vormen in het werk van de laatste ligt iets besloten waar Van Doesburg nooit naar zocht. Toch blijft het verhaal van de auteurs, ondanks zulke kanttekeningen, een boeiend betoog dat aanleiding tot nieuwe studies kan geven waarbij de context waarin De Stijl zich openbaarde meer tot zijn recht komt.

In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op de wijze waarop De Stijl een dialoog aanging met andere eigentijdse kunstenaars. Daarbij wordt vooral gewezen op de invloed die uitging van het werk van De Stijl-kunstenaars op hun tijdgenoten, hoe die deze invloeden opnamen en vervolgens tot iets anders wisten om te buigen. Slechts in enkele gevallen komt aan het licht hoe er ook een invloed in omgekeerde richting viel waar te nemen. Opnieuw wordt duidelijk hoe verschillend de kunstenaars van De Stijl dachten en hoe dat in hun werk tot uiting komt.

De confrontatie met de wijze waarop de ideeën van de Nieuwe Beelding, zoals De Stijl ook wel wordt genoemd, elders in de wereld zijn opgepakt en tot uitgangspunt worden genomen om zo tot een nieuwe moderne uitingsvorm te komen, is het onderwerp van het lange en interessante derde hoofdstuk. De auteurs bespreken hier niet alleen kunstenaars van wie de invloed van De Stijl op hun werk al bekend was, maar ook vele anderen van wie dit minder bekend is. Dit heeft te maken met het feit dat zij zich niet hebben willen beperken tot de Europese en Angelsaksische kunstwereld, maar ook hebben gekeken naar andere etnische achtergronden. Zij hebben getracht op meerdere wijzen het westerse perspectief te doorbreken. Voorts komt naast het werk van minder bekende kunstenaars ook het werk van veel vrouwen aan bod die zich door De Stijl hebben laten inspireren. Het is verrassend te merken hoe velen hebben geprobeerd het binnen het geschiedbeeld dominante werk van Mondriaan van zijn scherpe kanten te ontdoen en te vermenschlijken. Het boek biedt een breed spectrum van allerlei uitingen die door De Stijl werden geïnspireerd. Aardige vondsten worden behandeld, ook al missen wij, voor wat de architectuur betreft, werk van Diede Visser en S.G. Barenbrug.

De lijn die in het derde hoofdstuk werd getrokken wordt in het vierde tot uitgangspunt genomen om te laten zien hoe begrippen als reductie, constructie, compositie en ruimte zijn opgepakt door kunstenaars en ontwerpers na de Tweede Wereldoorlog. Daarbij zien ze invloeden van de architectuur van De Stijl zelfs terug in het Timmerhuis (2015) in Rotterdam van OMA. Hoe serieus we dit moeten nemen blijft de vraag. Het grootste gedeelte van het hoofdstuk is gewijd aan de wijze waarop rasters en andere systemen werden ge-

bruikt om houvast te verkrijgen bij het ontwerpen. In de laatste paragrafen wordt ingegaan op hoe vlakken en ruimtes op elkaar hebben ingewerkt. Telkens schippen de auteurs met groot gemak tussen enerzijds voorbeelden uit de beeldende kunst en anderzijds uit de architectuur.

Deze laatste staat echter duidelijk centraal in het vijfde hoofdstuk dat 'kleur, licht en architectuur' aan de orde stelt. Van Straaten en Anthonissen beschouwen de samenhang tussen deze drie als een 'typisch kenmerk van De Stijl'. Daarbij stond het zoeken naar een zuiverheid voorop, zelfs wanneer het de bedoeling was om de eenheid van ruimte door middel van kleur juist te accentueren of te doorbreken. De kleurentheorie van De Stijl-kunstenaars wordt geanalyseerd en er wordt gekeken naar de wijzen waarop kleur wordt gebruikt.

In het zesde hoofdstuk doorbreken de auteurs de gebruikelijke kaders waarin De Stijl wordt beschouwd. Zij gaan in op de rol van beweging, participatie en interactie. Dit biedt hun gelegenheid om de lijn of lijnen vanuit De Stijl door te trekken tot in de wereld van de computer. Met behulp van nieuwe techniek kan eveneens een kunst worden gegenereerd die kan worden teruggeleid tot de uitgangspunten van De Stijl. De virtuele interactie die bijvoorbeeld Kas Oosterhuis zoekt in zijn werk, vindt haar oorsprong in een interpretatie niet alleen van kunstenaars als Van Doesburg en Mondriaan, maar ook van Nicolas Schöffer.

Zoals uit bovengenoemde schematische beschrijving van de hoofdstukken blijkt, hebben wij hier te maken met een caleidoscopisch boek dat rijk is aan nieuwe vondsten en dat nu eens niet probeert om De Stijl binnen een historisch kader te plaatsen. Integendeel, het wil laten zien dat de werking van De Stijl nog niet ten einde is, maar zich steeds weer op nieuwe wijzen kan openbaren op verschillende plaatsen in de wereld. Dit leidt natuurlijk tot het gevaar – ook door de auteurs genoemd – dat De Stijl wordt gereduceerd tot een 'uiterlijke, formele beeldtaal' die op allerlei manieren kan worden ingezet. Zo worden in het boek ook vele voorbeelden van een commercieel gebruik van De Stijl genoemd, met name in hoofdstuk zeven. Hierin wordt nagegaan hoe de beelding van De Stijl wordt toegepast op andere kunsten. Naast de typografie en het interieur komen de auteurs met voorbeelden uit de kledingindustrie en de commercie. De golf aan producten waarop motieven uit De Stijl worden aangebracht, lijkt niet meer te stuiten. Iedereen wil een graantje meepikken van het succes van De Stijl. Nog steeds zijn er velen die zwelgen in de zucht naar abstractie die door De Stijl werd bewerkstelligd. De auteurs maken met hun boek duidelijk dat De Stijl zich weliswaar na honderd jaar in een grote mate van populariteit mag verheugen en dat ze als uiting steeds weer nieuwe reacties heeft uitgelokt, maar de vraag waarom

dat zo is, blijft onderbelicht. Wat zien we toch in De Stijl en wat zijn de achterliggende motieven van diegenen die er inspiratie uit putten en die zichzelf maar al te gauw als ‘modern’ of zelfs avant-gardistisch beschouwen?

Dit blijven echter vragen in de marge. Al met al is dit een veelgelaagd en buitengewoon interessant boek dat een breed en verhelderend panorama schetst en voor eenieder wel iets te bieden heeft. De auteurs, die in het

midden laten wie welk gedeelte heeft geschreven, brengen een evenwichtig, bijna encyclopedisch beeld van deze kunststroming en de nawerking ervan. De afbeeldingen in het boek zijn talrijk, proportioneel aan het betoog en nooit paginavullend. Het is dus geen modieus koffietafelboek geworden waarmee men goede sier kan maken over de eigen ‘moderne’ smaak, maar beslist een aanwinst voor elke boekenkast.

HERMAN VAN BERGEIJK

STEPHANIE VAN DE VOORDE, INGE BERTELS
EN INE WOUTERS

POST-WAR BUILDING MATERIALS IN HOUSING IN BRUSSELS 1945-1975

Brussel (Vrije Universiteit Brussel) 2015,
ISBN 978 94 91912 047,
www.naoorlogsebouwmaterialen.be
(tekst in Engels, Nederlands en Frans)

Dit kloeke, vierkante boek geeft een prachtig breed overzicht van drie decennia naoorlogse bouwmaterialen voor de woningbouw in Brussel. Het toont ambitieuze vergezichten uit de tijd van de wederopbouw tot het jaar 1975 met als sleutelbegrippen innovatie en inventiviteit. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de bouwproductie tot nieuwe bloei met veel aandacht voor vernieuwende bouwmaterialen. Een aantal daarvan had zijn oorsprong in het interbellum. Drijfveren waren snellere en uniformere – liefst industriële – bouwprocessen, prefabricatie en een toenemende aandacht voor comfort in de vorm van geluids- en warmte-isolatie. Niet onbelangrijk daarbij is dat België zelf in die tijd een niet onaanzienlijke hoeveelheid bouwmaterialen produceerde – veel meer dan Nederland. Uit het boek blijkt de snelle verspreiding van nieuwe bouwmaterialen en productietechnieken door de West-Europese landen en de daaropvolgende internationalisering met als resultaat een brede waaier van bouwmaterialen, waarvan er vele nog steeds een bekende (internationale) klank hebben.

De auteurs hebben hun rijke materiaal in acht thematische hoofdstukken gegroepeerd, telkens voorafgegaan door een dubbele pagina met tijdbalk met de belangrijkste mijlpalen, en gevolgd door een bespreking van de belangrijkste producten. De hoofdstukken zijn strak typografisch van elkaar onderscheiden door kleurbanden. Ieder hoofdstuk eindigt met een

korte reflectie op de toepassing van de besproken materialen in de gerealiseerde Brusselse gebouwen.

Meteen al in het eerste hoofdstuk blijkt de exponentiële toename van specifieke productnamen. Vaak zijn dit licht mysterieuze maar pakkende, namen zoals Ytong, Durisol, Fixolite, Argex, Sobrevisol, Siporex en Durox. Dit zijn nog alleen de merknamen uit het hoofdstuk over lichtgewicht beton. Daarna volgen nog hoofdstukken over thermische en akoestische isolatie, glas en beglazing, prefab-vloersystemen, raamkaders – stalen en aluminium vensters zouden wij zeggen –, bekleedings- en sandwichpanelen, prefab-gevelpanelen in beton en ten slotte zware prefabsystemen.

De hoofdstukken hebben een korte inleiding en worden afgesloten met een biografie en lijst van afkortingen. Dat laatste blijkt geen overbodige luxe. Helaas ontbreekt een register, waardoor de praktische bruikbaarheid wordt belemmerd. Daar staat tegenover dat het boek is gekoppeld aan de website www.naoorlogsebouwmaterialen.be. Op die website staat de doorzoekbare boektekst, die gekoppeld is aan een tijdschriftenarchief met vindplaatsen van de behandelde materialen. Dat het boek nogal dik is uitgevallen, heeft zijn oorzaak in de keuze om de tekst in drie talen naast elkaar te plaatsen: Engels, Nederlands en Frans. Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is dit een sine qua non, maar ook voor andere lezers is dit nuttig omdat alle specifieke begrippen nu naast elkaar in drie talen